ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకాశితము. సంఖ్య ౪౪.

శ్రీరస్తు.

కవిజనోజ్జీవని—సమస్యలు.

కోటి-శ్రీరాయరఘునాథ తొండమాన్ మహీపాలుఁడు.

కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటితము.

1937.

వెల 0-4-0

కవిజనోజ్జీవని-సమస్యలు.

సమస్య లనఁగాఁ గవిని బరీక్షించుటకై పెద్ద లిచ్చెడు పద్యాది భాగములు. వీనిని గైపదము లందురు. కవికిఁ గలభాషాపాటవమును గనిపట్టుటకై కవితయందలి యభ్యాసవిశేషములను దెలిసికొనుటకై యొసఁగెడు ప్రశ్నలు. సమస్యలు సంస్కృతమునందును గలవు. తద్ద్వారముననే మన తెనుఁగులోనికిని దిగినవి. సమస్య యిచ్చుట యనునది కవిని బరీక్షించుటలోని కఠినభాగము. చదివిన శాస్త్రాంశముల నడిగిన నిట్టె చెప్పవచ్చును గాని సమస్య లట్టివి కావు. అష్టావధానములో నిది యొకయంగముగా నున్నది. సమస్యలిచ్చుటలో ననేకవిధములు. సాధారణముగాఁ బద్యము నాల్గవచరణము నిచ్చి మొదటి మూఁడుచరణములును సందర్భానుసారముగాఁ బూరింపు మందురు. కడపటిచరణములో నక్షరగోపనమో యర్థవంచనమో యుండును. కొంద ఱేదియో యొక వాక్యము నిచ్చి యిది యేవృత్తములో నిముడు నని యడుగుదురు. కొన్ని పదములనిచ్చి వీని నీవృత్తములో నిముడింపు మని యడుగుదురు.

నగరు, వగరు, తొగరు, తగరు ననుమాటల నిచ్చి భారతభాగవతరామాయణార్థముల నిచ్చునట్లుపద్యములు చెప్పుమని రాధామాధవ కవి నడిగినారఁటగదా. స, సే, మి, రా. - అ, ప్ర, శి, ఖ. అను సంస్కృత ప్రశ్నలును సమస్యలలోనే చేరును.

గోలకొండ, మాలముండ, పూలదండ, కొత్తకుండ యని సమస్యయిచ్చినఁ బద్యములో నొకకవి యిమిడించెనఁట గదా: ఇట్టివే సమస్యలు. ఇందుఁ గొన్ని చాలఁ దేలికగాఁ గనఁబడును. పూరించుటకుఁ గూడఁ దేలికయే యగును. కొన్ని చిక్కులుపెట్టునవి కలవు. సమస్యలను బూరించుటకుఁ గవి కుభయభాషలలోనేకాదు పరభాషలలోఁ గూడ ననుభవము కొన్నింటి కవసరమైనట్లు కనఁబడుచున్నది.

" తలకాయలపులుసుద్రావి తనిసిరిబొంఁపల్"
" కప్పును గని పాము భీతి గడగడ వడఁకెన్."
— ఇట్టివి చాలఁ దేలికగా నుఁడును.
"ఏకాదశినాఁడు సప్త మేడేగడియల్."
దీనిపూరణమునకై కొంతయూహా యుక్తియు నవసరము.
" గుంట్రాతికిఁ గాళ్లు వచ్చి గునగున నడిచెన్."
దీనిని బూరించుటయే ప్రధాన మైనది గాని-కోదండ్రాముఁడు, "ఇంట్రాప్రాసము" "ఈంట్ర" యాతఁడు సమస్య యిచ్చె ననుట యంత సరసముగాదు.

మొత్తముమీఁదఁ గవులను బరీక్షించుటకే సమస్యలు పుట్టిన వనుకొనవచ్చును. సమస్యాపూరణము వలన సాహిత్యబలము వృద్ధియగును. కొందఱకుఁ జదరంగపు వెఱ్ఱివలెనే సమస్యలవెఱ్ఱి యెక్కుడు. ఒక్కయష్టావధానిం గాంచిరా, యొక్కకవి తారసిల్లెనా, చాలఁజిక్కులసమస్య లిచ్చెదరు.

"ఇఁక నొకలక్షయిచ్చెదను నింపుకుఁ బద్యము చెప్పు సత్కవీ" యని సమస్యయిచ్చిన- " ఇఁక నొకలక్ష యిచ్చినను నింపుకుఁ బద్యము లేదు సత్ప్రభూ" అని చెప్పినట్లు వింటిము.

" సంస్కృతవాసనామహిమ చాలదుగా భువి నెంతవానికిన్ "
యెవ్వరో -మాడుగులసంస్థానములోఁ గాఁబోలు- సమస్య యిచ్చి
న అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారుకాఁబోలును రెండుచరణములు
పెంచినట్లును వినియుంటిని. విషయమును దెల్పుటకే కాని దీనిని
యథార్థవిషయముగా నన్నింటిలో నెంచుటకుఁ గాదు. అతివిస్తారము వలదు.

ఈసమస్యల పుస్తకమును తిరిచినాపల్లిజిల్లా, నవసాలపురమను పుదుకోట (క్రొత్తకోట) రాజైన రఘునాథభూపాలుఁడు రచియించెను. పుదుకోట స్వతంత్రసంస్థానము. ఈరాజవంశమునకు తొండమాను లను

బిరుదనామము గలదు. ఈరఘునాథతొండమాన్ భూపాలుఁడు 1767వ సం. మొదలు 1789 వ సం. వఱకుఁ బరిపాలించెను. ఈతనియొద్దఁ బెద్ద విద్వాంసుఁడు నుదురుపాటి వేంకనార్యుఁడని యొకఁడు కలఁడు. ఈరాజు తండ్రి విజయరఘునాథతొండమాన్ మహీపాలునియొద్ద నీవిద్వాంసుని తండ్రి యుద్దండకవి బిరుదుగల సీతారామశాస్త్రి యుండెను. ఈవెంకన కవికుమారులు సాంబకవి మున్నగువారుండిరి. వీరంతయును ననేకగ్రంథ ములను రచించిరి. ఈసమస్యలను వెంకనకవి యిచ్చుచుండిన రఘునాథ భూపాలుఁడు పూరించినట్లు పుస్తకములోఁ దెల్పఁబడినది. ఈరాజు మున్ను పార్వతీపరిణయమను ప్రబంధమునుగూడ రచియించియున్నాఁడు. దాని లోఁ దన యాస్థానమునందలి విద్వాంసుఁడగు వెంకన్నకవిని బ్రశంసించి యున్నాఁడు. దానింబట్టి కొందఱు వెంకనకవియే రచియించి పార్వతీ పరిణయమునకు రాజుపేరు పెట్టినాఁ డందురు. అట్లే దీనినిగూడ భావించె దరు. మనలో నున్నదియే, కృష్ణదేవరాయలు నే నాముక్తమాల్యదను రచించితి నని యెన్నోసాక్ష్యములతోఁ దెల్పుచున్నను మనవారు దానిని బాటింపక పెద్దనార్యుఁడు రచించినాఁ డని చెప్పెదరు. ఇఁకఁ దక్కినవారి మాటేందుకు. కల్పనలలో, నందునను నిస్సారకల్పనలలో, వానిని నమ్ము టలో మనవా రందె వేసిన చేతులుగదా! సుప్రసిద్ధులు విద్వదగ్రణులు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవంటివారు, ఆముక్తమాల్యదను శ్రీకృష్ణ రాయలు రచించిన దని యొప్పుకొనక పెద్దనపేరు లోకులుచెప్పుచున్నను దానిం బాటింపక, చివరకుఁ బుస్తకముమీఁదఁ దమ పేరైన వేసికొన్నారు గాని రాయలపేరు గాని పెద్దనార్యునిపేరు గాని వేయఁ జేయాడినవారు కారైరి. ఇంక నితరుల లెక్కయేమి. మల్లినాథసూరి మొత్త కొట్టుకొనుచు న్నను బెద్దిభట్టుగారని మనవారు వాడుటమానరుగదా? పండితబృందము సభలో నుండఁగా రాజు రసికుఁడు కారాదా, కాఁడా? రాజు లంతయజ్ఞా నులా! భోజరాజుమాట యేమిచెప్పెదరో వీరు. ఇంక విస్తరింపరాదు. పండి తుఁడగు నుదురుపాటి వెంకన్నకవికవిత్వమునకును ఈరాజుకవిత్వమునకు

నుభేదమున్నట్లు విమర్శకులుఁ,బండితులు,నిదివఱకొప్పుకొన్నారు.ఏవిశే
కన్నవంటివాఁడుప్రయోగింపఁడని రఘునాథరాజునెత్తిని రుద్దినాఁడో య
వియే యీసమస్యలలోఁగూడఁగలవుగావున దీనిని వెంకన్నకవి కంటఁగ
రనితలఁచెదను.ఆర్యులారా! నానుడులను నమ్మక నానుడులను విశ్వసింప
డు. ఇటీవలి మృత్యుంజయ కవివంటివారు ధనాశచేఁ బలువురపేర బహ
గ్రంథములు రచించినట్లు కనఁబడుచున్నదిగాని- ఆంధ్రభాషార్ణవమువం
శ్రేష్ఠతరాంధ్రనిఘంటువును రచియించి యాంధ్రులకు భిక్షపెట్టినవిద్వాం
సుఁడు డబ్బుకక్కుఱితిని హీనకార్యమును జేయఁడు. భోజమహారా
మొదలిప్పటి చిన్నచిన్న ప్రభువులవఱకును వారివారియాస్థానములలో
ననేకులు కవులుఁ బండితులు నిల్చియున్నారు. అరసికు లయినరాజుల
కవుల నాదరింతురా!

ఏవయిన దోషపదములు (వరించేవేళ, దివ్యరత్నకలితంబగు
ద్యుతివిధంబున)కలిగిన నవి యప్పటికిగ్రామ్యకక్ష్యలోఁ జేర్పనివారుకాఁ
ఉండియుందురని తలంచుట లెస్స. కవులు సమ్మతించి రనవచ్చును. అం
యకాని రాజులుచెప్పినవి తప్పులు వారికవులుచెప్పినవి యొప్పులు ననుట
సమంజసము గాదు. ఏవియోకొన్ని పదములు విరుద్ధములు దొరలినను
వానిని రాజు కవికిఁ జూపించిన సమర్థించి సందర్భశుద్ధిగా నున్నందునన
దిద్దిన నచ్చుట సరిగాఁ గుదుర దనియో ప్రభువును దప్పులు పట్టుటక
శంకించియో యట్టివానిని సమ్మతించినంతన యేమాయె. మఱియు నొక్క
రచించిన తప్పుల పుస్తకమును విద్వాంసుఁడు దిద్దిన నది యతనిశైలి
వచ్చును. భేద మెట్లు తెలియును. ఇప్పు డిట్టివెన్ని వెలువడుటలేదు ! శాం
ము పాపము!

ఈకవిజనోజ్జీవని పరిషత్పుస్తక భాండాగారములో 3852వ సంఖ్యగ
గలదు. ఈకాగితముపుస్తకము పరిషత్తునకు దక్షిణదేశమునఁ బుస్తకసంపా
దన మొనర్చిన బ్ర. హరి సేతురామయ్యగారు సంపాదించినది. ఇదివా
స్వహస్తలిఖితము. ఈయన వెంకన్నకవిగారి బంధుకుటుంబములోనివార

26267
24-3-73

తిరుచినాపల్లిలో నున్నారు. ఇందలివివరణములలోని కొన్నిమాటలు మేము సవరణ చేసితిమి. కొన్ని యిప్పటివారికి రుచింప వని తొలఁగించితిమి. ౧౦౮ పద్యములకు ౮౯ మాత్రమే ప్రకటించితిమి. తొలఁగింపఁబడినవి యభిలాషగలవారు మూలగ్రంథములోఁ జూడవచ్చును.

లికుచంబులు కొండలంత లేదా వాడా.
రాల్లు తనుదాన గూసెను రాజవదన.
మృగవానికి వైరి యాఁడవాఁడే తలఁపఁగ.
ధారుణి పొడవయ్యె గిరులు తలక్రిందయ్యెఁగ.
అగ్నికిఁ గాళ్ల యిదుగాక యధికముగలదే.

ఇట్టివి పూరణములోఁ జమత్కృతి లేనివి, యసభ్యముగా నుండు నేమో యనుకొన్నవి తొలఁగింపఁ బడినవి. "పగటఁ జంద్రిక" యను 48వ సమస్యకు రెండుపద్యములున్నవి. మొదటిపద్యముం దొలఁగించితిమి. ఇప్పటికిని గొన్ని పూరణములు శ్లేషలమూలమునఁ జక్కగాఁ గుదురుట లేదు. వంకాయ, వంకాయె, బీర(అ)కాయ-జాబీరకాయ యను నిట్టివి చూడుఁడు.

ఇది నిజముగాఁ గవిజనోజ్జీవనియే. 73వ పద్యము ద్విప్రాసయుతము. 75వది-గోగ్రణిగోఅగ్రణీగవాగ్రణి.-ఇట్టివిపండితుఁడు కానివాఁడుపూరించినవి కావు. పాండిత్యము లేనివాఁడు పార్వతీపరిణయమును రచింపఁ గలఁడా. అందెంత లోకానుభవవిషయమున్నదో చిత్తగింపరా! అక్షరగోపన వృత్తగోపన సమస్యలు, సాధారణములా! అవి సాధారణులకు సాధ్యములా! మాపరాకుననే కావచ్చును-గ్రంథముచివర కాగితములో నొక్క ప్రక్కను "౨౮ (౩) నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలిననయన-

తే. గీ. ఏరునొక్కటికిని నాలుగెద్దులుండ
నిరుడు కొలుచుండె గాదెలఁ దఱుఁగగాను
అల్లయెద్దులలో సగ మమ్మివేయ
నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలిననయన."

అనుష్టుప్పద్యముగలదు. మొదట విడువఁబడినది. మూలములోఁ జేరలేదు. అర్హమేని జేర్చుకొనుఁడు. అంగడులలో దొరకుసమస్యల పుస్తకముకంటె నిందనేకవిధముల విశేషములతోఁ గూడిన పద్యములుగలవు. చదువరులకు నేను దెలుపనక్కఱయుండదు.

కవనమునం దాదరముగలపాఠకులార ! సమస్యలనాదరింపుఁడు; సమస్యాపూరణమునందును సమస్యల నిచ్చుటయందును నిపుణుల రగుఁడు. పెక్కులు సమస్యలం జదివినఁగాని మీకు దానియం దుత్సాహము కలుగదు, కలిగినంగాని చమత్కారముగ సమస్యల నీయఁజాలరు, పూరింపఁజాలరు. సమస్యాదరణము-భాషాభివృద్ధికి మూలమగును.

పుదుకోట, దాని ప్రభువులను, వారివిద్వాంసులను, వారివారి గ్రంథములం దెలుపుచు విరివిగాఁ బరిషత్తువారు చక్కని చరిత్రము వ్రాయించుచున్నారు. కావున నీచిన్నిపొత్తము పీఠికలో విశేషింపలేదు.

విద్వద్విధేయుఁడు,
క్రొత్తపల్లి సూర్యారావు.

శ్రీమద్బృహదంబికాయైనమః.

—: కవిజనోజ్జీవని. :—

— సమస్యలు. —

ఉ. శ్రీకరలీలఁ బుష్పమునఁ జెందిన తావియుఁ బోల్కి దివ్యర
త్నాకలితంబగున్ ద్యుతివిధంబున జాబిలి చల్వరీతిగా
నాకపిలాగ్రసుతీశ్వరుని యంగమున న్వసియించి సర్వవి
ద్యాకృతియై చెలంగు బృహదంబను గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్.

వ. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబు చేసి,

క. విజయరఘునాథభూపత
నుజుఁ డఖిలక్షోణిపాలనుతుఁ డనుచుఁ గవి
వ్రజ మనఁగను మను కవితా
రజనిసుధాకృతిని రాయరఘునాథపతిన్.

గీ. వెంకనకవీంద్రుఁ డుద్దండబిరుదశాలి
మమ్ముఁ గొలిచియుఁ గఠినసమస్య లొసఁగ
నొప్పుకొని మేము పద్యముల్ సెప్పినంత
నందఱును విని కృతి కిది యర్హ మనిన.

గీ. కవిజనోజ్జీవని యటంచుఁ గావ్య మొకటి
దుర్ఘటసమస్యలకు నెల్లఁ ద్రోవదెలియఁ
గవిజనంబులకును నుపకారముగను
జేతు దయచేతఁ బృహదంబ చిత్తగింపు.

—: సమస్యలు, తత్పూరణములు :—

(1) "కలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా"

ఇది యక్షరవంచనసమస్య- పూరణము.

క. వకుళవననిత్యవాసిని
సకలాభీష్టముల నిచ్చు చక్కనితల్లీ

ప్రకటితముసేయు మీకృతి
నృకలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా.

ఈక్రిందివి శబ్దచిత్రసమస్యలు.

(2) "క్రకచము జలధరముఁబోలెఁ గడు నింపెసఁగెన్."

క. మకరాంకకేళికోద్దే
శకరత్వం బెంచి చూడఁగాఁ జెలికిఁ జక
చ్చకితరుచినిచయమగు వ
క్రకచము జలధరముఁబోలెఁ గడు నింపెసఁగెన్.

(3) "కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్."

క. నీవంటి రూపవంతున
కేవేళను జీటిసఁగయే కాకను జెం
గావి మొదలైనపాగలు
కావేరేశిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

కా=కాదు, వేరే (ఓ) శిరము- అని పదవిభాగము.

వేఱుపూరణము.

క. స్త్రీవశ్యమునకు సిద్ధం
డౌవేరు నొసంగె దాని నెఱుఁగుదువే కా
యీవనితామణివలచుట
కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

వలచుటకు- ఆవేరే, అల్లవేరే- అని పదవిభాగము.

(4) "వాతెఱ లేకొక్కవనిత వర్షం బుండెన్."

క. సీతాంగన యొక్కతయే
వాతికి నెరలేక యొక్కవర్షంబుండెన్
ఆతెఱఁగున మఱి యేతఱి
వాతెఱలేకొక్కవనిత వర్షంబుండెన్.

వాతికిన్ + ఎర; వాతెఱ=మోవి.

(౫) "వావిలి లోఁ ద్రోయఁ గ్రోఁతివలెనే యుండెన్."

క. ఓవిద్వన్మణి నను సు
గ్రీవునియన్నకును బేరెఱింగింపుము రూ
పేవిత మనియెడు మధ్యము
వావిలిలోఁ ద్రోయఁ గ్రోఁతివలెనే యుండెన్.

వావిలి యనుపదమున- మధ్యమాక్షరమును, ద్రోయన్- వాలి యని యాయెను.

—: వివిధసమస్యలు :—

(౬) "పాగా గొంతుకడ శిరముపైనిం గలదే."

క. బాగుగఁ దంబుఱ మీటుచు
రాగంబుల వినికిసేయు రమణికిఁ దలఁపన్
ధాగరి ధగారి ధగరిగ
పాగా గొంతుకడ శిరముపైనిం గలదే.

పాగా=పంచమగాంధారస్వరములు, గొంతుకడ=కంఠమందే కలుగు నని కాని పాగా యనినఁ దలపాగ కాదు.

(7) "కంబాలకుఁ జనులు గిరులకైవడి వెలసెన్."

క. శంబరవిరోధిమాయమొ
యంబుజసంభవునిసృష్టి యావనగతి దే
హంబునకు మించుచును జో
కం బాలకుఁ జనులు గిరులకైవడి వెలసెన్.

జోకన్ + బాలకు, అని పదవిభాగము.

(8) "పడుచున్నను బెండ్లిసేయువారును గలరే."

క. కడువేడుకగా నుండెడు
పడుచున్నను బెండ్లిసేయవచ్చును జగతిం
దడ లేక పండ్లుఁ జన్నులుఁ
బడుచున్నను బెండ్లిసేయువారును గలరే.

(9) "ముక్కున నలమానవుండు భూరి యొసంగెన్."

క. కక్కసమా పదియవమా
లక్కట యనుమఁడఁ దరుణి రమాత్మజు గడెఁపో
జక్కఁగఁ గనఁగాఁ గని యొక
ముక్కున నలమానవుండు భూరి యొసంగెన్.

"కనెనొకముక్కున" అనియుండవచ్చు ననితోఁచెడిని (ముక్కు=తినుకుటవంటిది. ముక్కుట మూల్గుట- భూరి=పుత్రోత్సవసందర్భమున సువర్ణాదిదానము.

(10) "వంకాయాపెసరకాయె వడ్లాజొన్నల్"

క. వంకాయ లమ్ముదానివి
జెంకను బెట్టేసి సరకుఁ జేకొనెఁ జోరుం
డింకేమి చెప్ప మాకుఁ
వంకా యాపె సరకాయె, వడ్లాజొన్నల్.

ఉత్తరప్రత్యుత్తరవిషయ సమస్య - వంకాయ, పెసరకాయ, వడ్లు, ఆజొన్నల్ వంకాయలమ్మెదాని సరకుగానాయెను, విషమపరిహారము.

(11) "నీవేచేసితిని గాక నేచేసితివే."

క. ఏవేళఁ దప్పువెట్టెద
వోవనితా దేవపూజ కుంచక మునుపే
కావలసిన భక్ష్యంబులు
నీవేచేసి తిని కాక నే చేసితివే.

నీవేచేసి=నీవేపాకము చేసి, తిని=దేవతానైవేద్యమునకుఁ బూర్వమే భక్షించి. కాక నేచేసితివే=పూజానగ్రముగాఁ జేసితివిగదా:—అని, వక్రముగా- నీవే చేసితిని, నేచేసితివి అని క్రియలం బ్రయోగించినందులకు విషమపరిహారము.

(12) "భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడదు"

గీ. భంగినీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞచెడక
పోవ దెటువంటి వానికి భూమిలోన
లలన యేమందుఁ జిత్ర మాకలశమునికి
భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞ చెడదు.

భంగము=అల, భంగములుగలది భంగి=సముద్రము. భంగి=గంజాయి, కలశముని=అగస్త్యుఁడు- భంగినీళ్లు=సముద్రోదకము.

(13) "చండాళులఁ జేరు తమ్మి సరి యనఁ దగునే"

క. అండజగామిని శ్రీముఖ
మండలమునకు ద్విజరాజు మాద్రియె కా య
ట్లుండఁగ నద్వైరము గొని
చండాళులఁ జేరు తమ్మి సరియనఁ దగునే.

చండాళులన్=మాతంగజాతిని, చేరు=ఆశ్రయించిన, తమ్మి=పద్మినీజాతిస్త్రీ. చండ + అళులన్=కోపముగల తుమ్మెదలను, చేరు, తమ్మి=పద్మము. చండాలసంపర్కముగల పద్మినీజాతిస్త్రీని స్వచ్ఛమైన దనవచ్చునా. చండములగు తుమ్మెదలతోఁగూడిన పద్మము-అండజగామిని ముఖమునకు సరివచ్చునా.

(14) "పోఁగులు చెవులకడ లేక భుజమున వెలసెన్"

క. పోఁగులు కావలె నంచని
యోగతిఁ దండ్రికడఁ జెప్ప నీయమి విప్ర
త్యాగతి బాఁపనపిల్లకుఁ
బోఁగులు చెవులుకడ లేక భుజమున వెలసెన్.

పోఁగులు=కర్ణాభరణములు. పోఁగులు=నూలిప్రోఁగులు- యజ్ఞోపవీతములు. ప్రోఁగులు చెవులకడలేవు భుజమున నున్నవి యని విపరుము- నూలిప్రోఁగులు, అనఁగా జన్నిదములు భుజముపై నున్నవని విషమపరిహారము.

(15) "తరుణి నీకంట సుందరదాసుగుంట"

గీ. పుష్పిణివి నీవు కావేని ముట్టరాదు
ఇంతకనె తౌనమును జేయు నింపుగాదు
నాఁడె బహుయత్నమునఁ ద్రవ్వినాఁడు గాదె
తరుణి నీ కంట సుందరదాసు గుంట.

నీకంటన్, నీకంటియందు- ఇదివిపరుము. నీవు, అంటన్=నీవుస్పృశించుటకు తగినదైన సుందరదాసుగుంట- సుందరదాసు త్రవ్వించినకొలను, కలదుగదా యని పరిహారము.

(16) "పల్లములో రాతు రాతుపైఁ బల్లంబున్"

క. పెల్లుగ మీఁటిరి యశ్వా
ల్లోల్లున రాతులును వానిలో నొకటి వడిం

ద్రెళ్లఁగఁ బడె నా యగడితఁ
బల్లములో రాతు రాతుపైఁ బల్లముగన్.

పల్లము=లోఁతు, పల్లము=గుఱ్ఱముపై జీని.

(17) "కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోకన్"

క. వేసవిదినముల నెండలు
గాసిన గాశిమును జెంది కావడిలోకన్
మోసిన జలం బమృతఘుటి
కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోకన్.

కాశీతలము- వారణాసిప్రదేశమును లోఁగొనె నని విషయము. అమృతఘుటికా శీతలము=అమృతఘుటికవలెఁ జల్లనైన యని పరిహారము.

(18) "మారు జగడాన నారదమౌని బలిసె"

గీ. దైత్యనాశకు జగడాన దప్పి యణఁగ
శూలిపోరునఁ గొంచెము క్షుధ యణఁగఁ
గదనమున వారికిని మిన్నగాన నాఁడు
మారుజగడాన నారదమౌని బలిసె.

మారు=మన్మథయుద్ధమునఁ గలహాశనుఁడు స్థూలించెనను విషయము. ఆనుమారు= ఆనుమానస్వామియొక్క యుద్ధములో నని పరిహారము.

(19) "కుంపటిలో నక్క కుక్క కూనల నీనెన్"

క. తెంపరి యగు శుని కూనల
దింపఁగ గంపు విడఁ జూలు దేఱిన ముసుగన్
సొంపుగన దివ్వె నిడఁ బటిఁ
గుంపటిలో నక్క కుక్క కూనల నీనెన్.

ఈనుటకు సిద్ధముగానున్న (శుని)= కుక్క- మూలకుమండఁగా దానిం జూచుటకై (అక్క=)జ్యేష్ఠసోదరి, (పటిన్=) గుడ్డను, కుంపటిలోపల, కుక్కన్= పెట్టఁగా=దీపము వెలిఁగించుటకై కుంపటిలో గుడ్డపేలికను పెట్టఁగానే- దీపము వెలిఁగించుటకు ముందే- కుక్క కూనలను బెట్టినది.

(20) "చేఁపచన్నులలోఁ బాలు చేంబెఁడుండె"

గీ. కోరియుండిన యావును గొల్ల నాఁగు
పళ్లపాలని చెప్పిన బ్రమసియుండి

పచ్చికయు మేసి తవుడును బాగుగఁ దినఁ
జేఁప చన్నులలోఁ బాలు చెంబెఁ డుండె.

చేఁపచన్నులు= మత్స్యస్తనములు= విరోధము. చేఁపన్= పాలుచేఁపఁగా, చన్నులన్=చనుకట్లలో- పాలు చెంబెఁడు గలవు- పరిహారము.

(21) "కమలాననచంటిమీఁదఁ గాఁకర మొలచెన్"

క. రమణుం డూరికిఁ బోయెడ
రమణీ యనఁ జనుల సరము రాచినతోడన్
భ్రమఁజెందె ననఁగఁ బులకలు
కమలాననచంటిమీఁదఁ గాఁకర మొలచెన్.

కాఁకర= కాకరపాఁదు. కాఁక + అఱన్= విరహతాపమునఁగునట్లు.

(22) "వావిరికడఁ ద్రోచి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్"

క. జైవాతృకాస్య యెవతె
యీవని సీతపసి యనుచుఁ గృష్ణుని చెల్లెన్
భావముగ నడుగ నదియున్
వావిరికడఁ ద్రోసి తెలిపి వారికిఁ బలికెన్.

వావిరి కడన్ త్రోసి,= అనర్థము. వావిరిన్= వావిరియనుశబ్దములోని, కడన్= చివరియక్షరమును, త్రోసి=తీసివైచిన,"వావి"అయెను. దానిం దెలిసి పలికె ననిభావము.

(23) "ఖానుఁడు వేఁచేసి రాఁగఁ గంటివె చెలియా"

క. ఆనాఁడు యవనకన్యక
మానము చేకొన్నవాఁడు మాన్యుఁడు త్రిజగ
త్త్రాణుఁడు ధీరుఁడు నిర్జిత
ఖానుఁడు వేంచేసి రాఁగఁ గంటివె చెలియా.

నిర్జితఖానుఁడు= తురుష్కుని జయించిన రంగనాయకుఁడు. రంగేశుఁడు తురుష్కుని జయించి తురకనాచ్చారును గాంధర్వమున వరించెనని పురాణప్రసిద్ధము.

(24) "మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దక్కన్"

క. మణి కరఁగు గీతిచే విధు
ఘృణిచే లోకమున రసికుఁ డింతిచను మొనల్
పుణుకుటయె చాలుఁ జ్యోకి ర
మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దక్కన్.

గానమున రాల్గరఁగును, చంద్రమునిచేఁ జంద్రకాంతమణులు కరఁగును, గానమును జంద్రముఁడును లేకుండఁగనే సరసునిచే రమణి కరఁగును.

(25) "కంబలి తిని పెరుఁగుఁబట్టె కాఁపుం గంటిన్."

క. సంబళమును గొనఁగా గ్రా
మంబున కంపితిని యంను మణియము లేని
త్వం బొనఁగ లేమి నాఁకటి
కంబలి తిని పెరుఁగుఁబట్టె కాఁపుం గంటిన్.

కంబలి=కంబళము. ఆఁకటికి + అంబలి: సంబళము-జీతము. మణియములు=ఉద్యోగులు. అధికారులు. మణియము.

(26) "బోటికి నెందైన వస్త్రముంతురె చెలియా."

క. పూఁటకుఁ బూఁటకు మేలౌ
బోటికి మేలైనవస్త్ర మొసఁగఁగవచ్చున్
హాటకమయ మగు నచ్చెం
బోటికి నెందైన వస్త్రముంతురె చెలియా.

బోటికి వస్త్రముంతురే-ఇదివిపరీతము. ఆ + చెంబు + ఓటికిన్ = ఆచెంబు ఓటఁ గల ద్వారమునకు, అనిపరిహారము. ఓటిచెంబునకు మాటింతురు గాని గుడ్డలికి పెట్టరుగదా!

(27) "ఉత్తరమున సూర్యబింబ ముదయం బయ్యెన్."

క. మత్తాళిచికుర నాథుని
కత్తఱిఁ దములంపుసుదుపు లందిచ్చుచు నా
చిత్తేశుఁ డనెడుపలుకున
కుత్తరమున సూర్యబింబ ముదయం బయ్యెన్.

ఉత్తరమున=తర్వాత. ఉత్తరము చెప్పినపిమ్మట-

(28) "ఈఁగయుఁ బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్."

క. ఈగుంటకడను నీళ్ళను
ద్రాగుటకు న్రాఁగఁ బొంచి దారంబిడి వే
వేగఁ దుపాకిని నెత్తఁగ
నీఁగయుఁ బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్.

ఈఁగయుఁ బులియు సమముగా నుండుట విపరీతము. ఈఁగ=తుపాకి మొగలాటమున గురుతెలుఁగుటకై యుంచునుంట (ఉండ). ఈఁగయుఁ బులియు సమముగానె యున్నవి యనఁగా లక్ష్యము సరిగానుండె ననుట—

(29) "వంకాయను జెఱకురసము వడియుచునుండెన్."

క. పంకజముఖపై నామక
రాంకున కేనుట్టికినుకొ యాశుగముల ని
శ్శంకముగఁ జేద నప్పుడు
పంకాయను జెఱకు రసము వడియుచు నుండెన్.

వంకాయను, వంక + ఆయెను. వంకరగాఁబోయెను. ఇక్షుధనుస్సు గనుక- ఆచెఱకున రసమువడిసెను. పద్యములో వంకాయెను, అనియున్నది. వంక + ఆయెను- అనునది సరియే కాని వంకాయె- అనివంగకాయకురూపముశోధనీయము. వ్యవహారములోనిధ్వనిని బట్టెనే.

(30) "కలికిని గనుఁగొంటి డేగకాల న్మింటన్."

క. పొలమున నారణపక్షిన్
బలిమిని దాప యని తూఁటి బహువేగమునం
దలవట్టి యీడ్చునప్పుడు
కలికిని కనుఁగొంటి డేగకాల న్మింటన్.

కలికిన్=స్త్రీని. మింటఁగంటిని- విషయము. నారణపక్షికలికిన్=నారాయణపక్షి శిరమునందుండు, (తురాయి) యీఁకెను. డేగ పట్టి యీడ్వఁగా దానికాలిని బట్టె నని- కలికితురాయి.

(31) "రతిపతి మన్మథుఁడు గాఁడు బ్రహ్మయె తలఁపన్."

క. సతతము వీణావాదన
చతురతఁ దన రత్నసభను జలరూపం బౌ
వితమునను జేయు నాభా
రతిపతి మన్మథుఁడు గాఁడు బ్రహ్మయె తలఁపన్.

(32) "బీరకాయకన్ను చేరెఁడంత."

గీ. వినను గనను లేదు విశ్వంబులో వింత
గంటి నేను జాలఁ గన్నులార
నీవుఁ జూడరమ్ము నిక్కంబు కనకజం
బీరకాయ కన్ను చేరెఁడంత.

కనక, జంబీర, కాయ=బంగారు, నిమ్మపండువంటి, శరీరము, గల స్త్రీయొక్క, కన్ను=నేత్రము- చేరెఁడంత.

(33) "రతనమునకు గుఱుతు దంతిరథఘోటకముల్."

క. సతతము సరసామాత్యుల
మతివిభవము గూడ రాష్ట్రవర్ధన మెపుడుం
గుతుకమ్మునఁ జేయు నలదొ
రత్నమునకు గుఱుతు దంతి రథ ఘోటకముల్.

(34) "అమ్మనన్నను నవల సయ్యాట గలదె."

గీ. నిమ్మపండ్లమ్ముచును నొక్క నెలఁత రాఁగ
గొప్పవిగ రెండుపండ్లు గైకొందు ననఁగ
నేల పలుమాట లాడెద విటుల విటుల
కమ్మనన్నను నవల సయ్యాటగలదె.

అమ్మను=నిమ్మపండ్లువిక్రయింపను, అమ్మను=తల్లిని. పండ్లమ్మనని పిమ్మటనడుగుటయేల. అమ్మను- అని వాని తెల్పినప్పుడు విటులసయ్యాటము లుండునా.

(35) "బోఁడికిఁ గొప్పంచ మిగుల ముద్దులు గులికెన్."

క. ఏడను వినికియుఁ గలదే
బోడికిఁగొప్పంచు పలుకు భువనస్థలిలోఁ
గోడెమిటారికి నాపూఁ
బోఁడికిఁ గొప్పంచ మిగుల ముద్దులు గులికెన్.

పూఁబోఁడికిన్=పుష్పసదృశశరీరముగల స్త్రీకి.

(36) "పలుకులనే చెప్పుకతనఁ బలుకులె యయ్యెన్."

క. పులకండము లంచని తే
నెలటంచని పలుకుచుండ్రు నేరనివారల్
కలికికిఁ బలుకులు కపురపుఁ
బలుకులనే చెప్పుకతనఁ బలుకులె యయ్యెన్.

(37) "గ్రామమ్మున కొసఁగె శివుఁడు కంజాక్షునకున్."

క. తామరలు వేయి పూజకు
నేమంబున నొకటి దఱుఁగ నేత్రం బిడినం
బ్రేమం జక్రమ్మును సం
గ్రామమ్మున కొసఁగె శివుఁడు కంజాక్షునకున్.

గ్రామము- విషయము, సంగ్రామము=యుద్ధము- సమాధానము.

(38) "తెఱమఱుఁగే చాలు వేఱ తెరమఱుఁగేలా."

క. తెఱవా నీయధరము నే
నిరతము నాశించి యుండ నీవును జేతన్
మఱుఁగిడి తడిసరియా వా
తెఱమఱుఁగే చాలు వేఱ తెరమఱుఁగేలా.

తెర=మఱుఁగుచీర. వాతెఱ=మోవి.

(39) "రంగపతే తురక గాక రఁగప తౌనా."

క. అంగనఁ గొనె వానింటను
బొంగలి నడివెట్టఁ దినియెఁ బో యది యెగ్గా
గంగాధర యేమందుఁ దు
రంగపతే తురక కాక రంగపతౌనా.

తురంగపతి=అశ్వపతి- పాచ్ఛాదొర. రంగపతి=శ్రీరంగనాయకులు.

(40) "హారంబులు లేక యమరు లౌ టరుదే కా."

క. ధీరతను దెంపుచేసుక
ఘోరాహవభూమిలోనఁ గూలిన మేలౌ
శూరగణ మప్పు డమృతా
హారంబులు లేక యమరు లౌటరుదే కా.

హారములు=ఆహారములు లేకయే. అమరులు=చావనివారై రనుటవిషమము. అమృతాహారము లేకయే, యుద్ధమునం దీల్గిన శూరు లమరులై రని సమాధానము.

(41) "గాలికి సదృశములు యువతికఠినకుచంబుల్."

క. వలుఁగసమములు కన్నులు
కాలాహికి సాటి వేణి కాముని విల్లా
భ్రూలత లన్నట్లగును న
గాలికి సదృశములు యువతికఠినకుచంబుల్.

నగ + ఆలికి=నగాలికి, కొండలగుంపునకు.

(42) "ధీరుఁడు రణ మన్న వెఱచుఁ దెంపరిగామిన్."

క. సూరునిఁ గన్న దివాంధము
బైరినిఁ గనుఁగొన్న కొంగ పంచాననముం

జేరినప్పుగ మన్నట్లయ
ధీరుఁడు రణమున్న వెఱమఁ దొఁపరిగామిన్.

(43) "రామునిసతి గుణము శబ్దరాశిం గొలిపెన్."

క. భూమీశునెదురు వారల
పై మందును గుండ్లును దుపాకిని నిడి తా
వేమఱు బాదరు నుంచిన
రాముని సతిగుణము శబ్దరాశిం గొలిపెన్.

రాముని సతి యగుసీతగుణము శబ్దరాశిం గల్పించుట- విషమము.

రామునిసతి=జానకి; గుణము=త్రాడు. జానకిత్రాడు, పూర్వము కర్ణాటకపుతుపాకులకు జానకిత్రాళ్లచివర నగ్ని ముట్టించియుంచి, బాదరు, అనఁగాఁ దుపాకిమందు, పోసిన తుపాకి చెవికిఁ దగిలించిన నది శబ్దముచేసెడిది, ఆరచెట్టునార మొదలగు కొన్నినారలతోఁ ద్రాళ్లుపేని నిప్పంటించిన నది యాఱకుండ రగులును. రంజకమంటుకొనిన శబ్దించును. రామునిసతిగుణము=జానకిత్రాడని కల్పింపఁబడినది. లక్షితలక్షణముగా గ్రహించునది.

(44) "మీసానకుఁ గాల్లు మూఁడు మేదినిఁ గల్గెన్."

క. మీసానకుఁ గాల్లెక్కడ
వాసిగ విన్నదియు లేదు వసుధాస్థలిలో
వాసనగందము రా చెడు
మీసానకుఁ గాల్లు మూఁడు మేదినిఁ గల్గెన్.

మీసానకు=మీసమునకు- మీసానకు=మీఁగందపుసానకు-

(45) "పులి దాసరులకును బెట్టెఁ బొట్టలు నిండన్."

క. పులి యెదురఁ బడినచోఁ దిరు
మలరాయని వేఁడుకొనఁగ మనసున నొకఁడా
వలఁ దొలఁగిపోయె శాంతతఁ
బులి దాసరులకును బెట్టెఁ బొట్టలునిండన్.

పులి హింసచేయక తొలఁగిపోయినది. అతఁడు పిదప వేఁడుకోలుచొప్పున దాసులకు భోజనము పెట్టెను.

(46) "వాలంబులు రెండు నిండుబాల్రౌతునకున్."

క. కేలను గేడెము వీఁపున
మ్మేలౌ తరకసము బాకు ఫేటి న్వాలచే

బాలాపడుదలలోఁ గర
వాలంబులు రెండు నిండ బంప్రాతునకున్.

(47) "విధవా నీ మగఁడు నిండు వేకటి గదవే."

క. విధుశేఖరుసతి యాజ్ఞను
మధురాధర యైనఁ గూడె మారుని కేళిన్
బుధుఁ డేమి చెప్ప గృహాదట
విధవా నీమగఁడు నిండు వేకటి గదవే.

విధవా నీ మగఁడు=అనునది విషయము.

గృహాదటవిధవా=గృహాత్=ఇల్లుగాఁజేసికొనిన, అటవి=అడవిగలవాఁడే,ధవా=పెనిమిటిగాఁగల యోవనితా=నీమగఁడు పరిపూర్ణగర్భమును దాల్చె నని సమాధానము.

వైవస్వతమనువు పుత్రుం బడయఁగోరి వసిష్ఠుం బ్రార్థించి యతనియాజ్ఞచే యాగ మొనరించిన, నతనిభార్య యిష్టముచొప్పున హోత ప్రయత్నము ద్వారా. కుమారి జనించెను. మఱియు వసిష్ఠునిప్రయత్నముచే నాకుమారి కుమారుఁడయ్యెను. ఆకుమారుఁ డొక నాఁడు వేఁటకువెడలి మేరుపర్వతాగ్రస్థ కుమారవనముఁ జేరఁగాఁ బూర్వమే యొక కారణమున శివునిశాప మావనమున కేర్పడినచొప్పున స్త్రీరూపము కలిగెను. తత్సమయమున బుధుఁడు, ఆస్త్రీని గూడిన నామెకు గర్భమై పురూరవునిం గనియె నని పురాణ ప్రసిద్ధము. పురుషరూపమున నున్నపుడు ప్రద్యుమ్నుఁ డనియు, స్త్రీరూపమున నిలాకన్య యనియుఁ బేరులం గాంచెను.

(48) ".పగటఁ జంద్రిక గనుపించెఁ బద్మనయన."

గీ. భాగములు సేయుచును వేడ్కఁ బలుకులాడఁ
దమ్మి రసమింతకోకపైఁ దగిలియుండ
నేమి యనఁ గొంకి తెలుసుక యింతినవ్వ
పగటఁ జంద్రిక గనుపించెఁ బద్మనయన.

(49) "గుండేటికిఁ గొమ్ములాఱు గుక్కకువలెనే."

క. మందకడఁ దఱిమి పట్టిన
నందుల మూఁడు పసరమ్ము లదరి పొడిచినన్
ముందుబడి వెనుక దూసెను
గుండేటికిఁ గొమ్ములాఱుఁ గుక్కకువలెనే.

మందలో నొకకుక్కయును గుండేలును జగడమాడఁగా నక్కడనున్న మూఁడు పసరములు బెదరి యాఱెంటిని దమకొమ్ములతోఁ బొడువఁగా మూఁడావుల యాఱు కొమ్ములును గుండేటికిని కుక్కకును గూడ గ్రుచ్చుకొనియెనని-

(50) "చేఁప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని."

గీ. [illegible]నిడివి యైన దాసరిపా మొకండు
చెట్టు మీఁదను గొమ్మను జుట్టుకుండి
దెలియకను గూఁటిపిల్లలఁ గలయ ముక్కు
చేఁప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని.

కొంగ యొకచేఁపను దనముక్కుచేత నెత్తుకొని యొక్కవృక్షముమీఁదఁ గట్టియున్న గూఁటియందుఁ గలతనపిల్లలకు నిచ్చునపుడు ఆవృక్షముమీఁది కొమ్మనుజుట్టికొనియున్నపా మాచేఁపను ముక్కునందుఁ బెట్టుకొనియున్న కొంగను మ్రింగెను.

ముక్కునందుఁ జేఁపగలకొంగ ముక్కుచేఁపకొంగ.

(51) "దీపముశిఖమీఁద నీఁగ స్థిరముగ నిలిచెన్."

క. శ్రీపతికి భక్తి ధూపము
దీపము లిచ్చెడువితాన ధీరుఁడు వ్రాసెన్
గోపురముమీఁద వెనుకన్
దీపము శిఖమీఁద నీఁగ స్థిరముగ నిలిచెన్.

గోపురముమీఁద వ్రాసిన దీపపుశిఖమీఁద నీఁగ వ్రాలెనని-

(52) "కుంతికిని నుంపడుంబయ్యెఁ గులుకులాఁడి."

గీ. ఖడ్గితో నొక్కమాసంబు గలిసియుండెఁ
జక్రితోడను నట్లనె సరసుకొనియెఁ
బోటుకాఁడని మదినెంచి పూని యిపుడు
కుంతికిని నుంపడుంబయ్యెఁ గులుకులాఁడి.

ఖడ్గముగలవాఁడు ఖడ్గి- చక్రముగలవాఁడు చక్రి. అట్లే కుంతము=(బల్లెము)ను జేతఁబట్టినవాఁడు కుంతి. ఆకుంతాయుధధారితోఁ గులుకులాఁడి యిపుడుండె ననిభావము.

(53) "కడుపునఁ బెట్టుకొని ప్రోచెఁ గమలోద్భవుఁడున్."

క. ముడుపులమీఁదను నాసలు
విడఁబడ వెవ్వారికైన విశ్రుతమా బు

త్తడికొంచెము వడి దొరకినఁ
గడుపునఁ బెట్టుకొనిప్రోచెఁ గమలోద్భవుఁడున్.

బ్రహ్మదేవునకు హిరణ్యగర్భుఁడనుపే రున్నదిగానఁ బుత్తడిని గడుపునఁబెట్టుకొని దాఁచెనని చమత్కరించెను. పుత్తడి=బంగారు.

(54) "కజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్."

క. గొజ్జంగనీట నొకసతి
మజ్జన మై రాఁగఁ జూపు మాటికిపీనుల్
సజ్జనరాఁ దేఁటులు నిలఁ
గజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్.

లోచనములు కర్ణాంతాయతములై యుండఁ గుముదభ్రాంతిచేఁ దుమ్మెద లచట వ్రాలఁగాఁ జూచువారికిఁ గాటుకతోఁ గూడిన తెల్లనికర్ణభూషణమో యనునట్లుండెను. కజ్జల=కాటుకతోఁగూడిన, ధవళ=తెల్లనైన, కర్ణావతంసకమలము=విలాసమునకైఁ గర్ణమునధరించిన తెల్లకలువ.

(55) "కొల్లడమున నొక్క చేఁప కొంగను మ్రింగెన్."

క. అల్లుని హాస్యము సేయఁగ
బెల్లమునం జేసి పక్షివితతిని గొని రాఁ
దుల్లి పడె నల్లగంపయుఁ
గొల్లడమున నొక్క చేఁప కొంగను మ్రింగెన్.

కొల్లడము=తిరిచినాపల్లి సమీపమునఁ గావేరినదినుండి భాగమై పాఱునొకనది. గంపలోనున్న బెల్లపుకొంగను మ్రింగెనని భావము.

(56) "పాలు త్రావకయుండియు బలిమికలిగె."

గీ. ధరణినెల్లెడ బిడ్డలు తల్లిచనుల
పాలుత్రావకయుండిన బ్రదుకు టరుదు
వింతయిది యౌనో కాదో తాఁబేటిపిల్ల
పాలు త్రావక యుండియు బలిమికలిగె.

(57) "మఱుకుగదా పంద రణము చూచినవేళన్."

క. కఱకఱితోడను యుద్ధం
బిరువాగున నడచుచుండ నేర్పడ మడియం

దిరవరా దిగులునఁ బదయం
చుఱుకుఁ గదా పంద రణము చూచినవేళన్.

పదయంచుక్, ఉఱుకుఁగదా=పాటిపోవునుగదా.

(58) "కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలనవ్వెన్."

పున్నమచంద్రుఁడు మెఱయం
దిన్నఁగఁ దెమ్మెఱలు విసర ధీరత దప్పం
జన్నులని కాయలంటిన
కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలనవ్వెన్.

అంటినవాఁడు విటుఁ డని తలఁపవలయును. భ్రాంతిమంతము, ఉన్మాదసంచా భావము.

(59) "అయ్యయ్యో ప్రౌఢ ముగ్ధయై విలసిల్లెన్."

క. తియ్యని మోవిని గ్రోలఁగ
నయ్యెడ నేమియును దెలియ కతిమోహమున
న్నెయ్యమున నేమితోఁపక
యయ్యయ్యో ప్రౌఢ ముగ్ధయై విలసిల్లెన్.

ఇందు, ప్రళయ మను సంచారిభావము.

(60) "నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే."

క. కలువలదొర గంధర్వుఁడు
జ్వలనుఁడు నావెనుక నరుఁడు సరసీరుహనే
త్రలకుఁ బతులగుదు రాఁగా
నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే.

(61) "మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్."

క. కామిని యొక్కటి వినవే
యామని స్వేదంబు నధికమై యపు డేపన్
ఏమని చెప్పుదు నహహా
మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్.

(ద్రౌపది) మామను- భీమునితండ్రియగు వాయువును- తాతయని- వాయు అగ్నికిఁ దండ్రి. తాను అగ్నిలోఁ బుట్టినదికావునఁ దనకు వాయువు తాత. (స్పష్టము లేదు పద్యము.)

(62) "కంహలకును నెత్తుఱుమట్టి కావలయునె కా"

క. ముందుగ మాటలబిగువులు
నెందుకురాఁ గూడెదీవు నేర్పడి నాతో
నందఱుఁ బొర్లరె మట్టిని
గందులకును నెత్తుఱుమట్టి కావలయునె కా.

మల్లయుద్ధమందు సాదనకాఁడు మఱియొకనిం జూచి నీదిట్టతనము నాతోఁ జెల్లదు. ఎఱ్ఱమట్టిలోఁ బొరలినవారి నెందఱనో చూచినాఁడను. కందులుకూడ నెత్తుఱుమట్టి పూసికొని యున్నవి. నీ వెంత నీసాదన యెంత యని తిరస్కారము.

(63) "రామునికోపము వసిష్ఠుల నొప్పించెన్"

క. సేమముగ విందు పెట్టిన
నామహానివరేణ్యుగోవు నడిగిన నీమిన్
ఏమఱక యుద్ధభూమిని
రామునికోపము వసిష్ఠుల నొప్పించెన్.

రాముని=రాజమౌని. విశ్వామిత్రుఁడు, రాముని=విశ్వామిత్రుని కోపము; వసిష్ఠునకు బాధక మయ్యె ననుట. కాని రాముని=దశరథరామునియొక్క అని కాదు. యుద్ధభూమిని, రా=రాఁగా మునికోపము అనియుం జెప్పవచ్చును.

(64) "కరపదవదనముల నొక్క కట్టియ దూసెన్"

క. సురతాణి లగ్గవెట్టఁగఁ
గఱకొములు నాటఁ బంటఁ గఱచుక తీయన్
పెఱవాఁడు వేయ నప్పుడు
కరపదవదనముల నొక్క కట్టియ దూసెన్.

ముల్లు నాటికొనినందున నొక్కఁడు కాలిని జేతిలోఁ బట్టుకొని పంటితో నాముల్లూడఁదీసికొనుచుండ వేఱొకఁ డాతనిపై నంపకట్టియ వైవ ముల్లుతీసికొనువాని కరము, పదము, వదనము నీమూఁటియందు నొక్కబాణమే దుస్సి చనినది.

(65) "పులినిబడె గుంజు పందియు నెలుఁగు నీల్గె."

గీ. పులికిఁ జుఱుకంటఁ జెంతల మెలఁగువాని
పైఁబడక మాన దిది వినఁబడిన మాటె

మాటుమఱుఁగునఁ బొలకువ మీటమీటఁ
బులినిఁ బడె గుండు పందియు నెలుఁగు నీల్గె.

పులి, పంది, యెలుఁగును నీరుత్రాగుచుండఁగా వేటకాఁడు మాటుననుండి తుపాకి మీట మీటినాఁడు. గుండు పులిమీఁదఁ బడినది. అది కోపముచే దగ్గఱనున్న పందిని, ఎలుగును జంపి తాను జచ్చినది.

(66) "వీఁపునఁ జను లుండె గోళ్ల వెంద్రుక లుండెన్."

క. ఆపురుషుం డాపడఁతిని
వైపుగ సిగ వేయు మనుచు వచియించెను దా
రాపద్మాక్షికిఁ జంకురు
వీఁపునఁ జనులుండె గోళ్ల వెంద్రుక లుండెన్.

సిగవేయుటకు వెనుక నున్న దానిస్తనము లాతనివీఁపున నున్నవి అమెగోళ్లలో వెంద్రుకలున్నవి.

(67) "రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె"

గీ. సారసాక్షిరో నీమగఁ డూరలేఁడు
బహుదినాలుగ నదియు నీపట్ల వాసి
శంకరునివింటితుద శరచ్ఛవిని గనుట
రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె.

ఒకస్త్రీ గర్భముదాల్చి బయ్యంకలగుణముచే మన్నుతినుచున్నది. అమె మగఁ డూరలేఁడు. ఉండిన భయముచేఁ గొంతమానును, అని భావము. శంకరునికి భూమి రథము సూర్యచంద్రులు బండ్లు అని త్రిపురసంహారకాలపురాణకథ గలదు. రూపకాతిశయోక్తిగా రథమును అనఁగా భూమిని (మట్టిని) బండి=అనఁగాఁ జక్రమైన చంద్రుఁడు (ముఖము) తినె ననుట-

(68) "అశ్వినికి వెన్నలో నుండునది యొసంగె."

గీ. ఎచటనే యుండివచ్చె నీయెమ్మెకాఁడు ?
పుబ్బ కావలిదిక్కుకుఁ బోయివచ్చె.
నేమి కానుక యొసఁగెనే యింతి నీకు ?
నశ్వినికి వెన్నలోనుండునది యొసంగె.

పుబ్బకావలిదిక్కు—ఉత్తరదిక్కు. అశ్వినికి వెన్కలోనుండునది=బరణి.

(69) "అల్లె ఖేటకమును గూడ నైనఫలము."

గీ. పతి యిచట లేనివేళ రేపకడయందు
సర్పమణిఁ దెచ్చి తా ట్రొమ్ముచక్కి నిడిన
నర్పణముసేతు గరుడ నీకధికభక్తి
నల్లెఖేటకమును గూడ నైనఫలము.

నాథుఁ డింటలేని యీసమయమున సర్పమణిన్=భుజంగరత్నమును (జారనాయకుని) దెచ్చి తాన్- ట్రొమ్ముకడ నిడినయెడల, గరుడ=ఓవినాయక! (వి=పక్షులకు నాయక=ప్రభువా) నీకు అధికభక్తిన్ అల్లెఖేటకమునుగూడన్, అల్లె=నారి, ఖేటకము=కేడము (డాలు) నారి కేడము ననురెండుపదములుంగూడినప్పుడు అయిన ఫలమును అనఁగా నారికేడమును=టెంకాయను నీకర్పణచేయుదును. భుజంగులు=సర్పములు జారులు. ఖేటకశబ్దమునుండి కేడెమైనదని యందురు. ఖేట కేడ కావచ్చును. నారికేడము డళలకు భేదము మాన్చిన నారికేళము కాఁగలదని సమర్థింపఁదగును.

(70) "అన్నను సవతి యని పోరునల్లె యయ్యోన్."

క. వెన్నుఁడు మోహినిగా నా
చున్నయెడన్ శివుఁడు చూచి సొక్కుచుఁ దాఁబై
కొన్నఁ గని డెంద మోర్వక
యన్నను సవతి యని పోరునల్లె యయ్యోన్.

అన్నగారిని సవతి యని పోరుట యెందైనఁ గలదా, కలదు. విష్ణుదేవుఁడు పార్వతికి, అన్నవరుసవాఁడఁట. ఆవిష్ణువు మోహినివేషము వేసినపుడు శివుఁ డామోహినిని మోహింపఁగాఁ బార్వతి నాయన్నయే నాకు సవతి యయ్యె నని కలహించె నని చమత్కారము.

(71) "ఇనతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని పలికెన్."

క. ఇనతనయుఁడు రామునిఁ గని
తనయన్నను నీవు గూల్చుదా రెట్లన్నన్
మును సాలమ్ములఁ గూలిచి
యినతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని పలికెన్.

ఎట్లు నీవు వాలిని జంపెద వని సుగ్రీవుఁ డడిగిన ముందుగా నేడుసాలవృక్షములం గూల్చి, యినతనయునితో 'నిట్లు' అని రాముఁడు పలికె నని సమాధానము, అభినయరూపమునఁ జెప్పెననుట.

(72) "వజ్రము వెన్నక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించెన్"

వజ్రసమనాస వినుమీ
వజ్రీఁడు మదాంధరిపుల మార్గాని పొడువన్
వజ్రముపో ల్జముదాడిని
వజ్రము వెన్నక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించెన్.

ఒకశూరుఁడు = శత్రువులను జముదాడిచేఁ పొడుచునపు డది దూసి వెన్కకుఁజన వారియొడళ్లనుండి నెత్తురు కారెను. ఆనెత్తురుపూసికొని యాజముదాడి వజ్రము కెంపువలె నెఱ్ఱఁగఁ గనుపట్టెను. అని సమాధానము, జముదాడి వజ్రము = చివర, కొన.

(కఠినప్రాసశబ్దచిత్రాక్షరయతివంచనా సమస్య.)

(73) "గ్లావిమలాక్ష వేంకటనగాధ్యక్షా"

క. దిగ్లలనాకబరీధర
స్రగ్గాలితకీర్తిజాల సద్గుణశీలా
విగ్లపితరక్షమార్గాం
డగ్లావిమలాక్ష వేంకటనగాధ్యక్షా.

(74) "విధ్యండము లీక్షరీతి విశ్రుతమయ్యెన్."

క. అధ్యాత్మవిద్య యుపనిష
దధ్యయనముఁ జేయఁ జేయ నర్థము బయలై
సాధ్యంబైనను దలఁచిన
విధ్యండము లీక్షరీతి విశ్రుత మయ్యెన్.

విధ్యండము = బ్రహ్మాండము. లీక్షరీతిన్ = ఈరువలెనే. ఈరనఁగాఁ బేనుగ్రుడ్డు.

అధ్యాత్మవిద్యాపరిశ్రమముచేసినవారికి బ్రహ్మాండము, ఈరువలె సూక్ష్మముగా నగపడు నని భావము.

కఠినప్రాస పునరుక్తయూషవిషమసమస్య.

(75) "గోఽగ్రణిగోఽగ్రణీగవాగ్రణియనియెన్."

క. అగ్రజ గోశబ్దముపై
నగ్రణిశబ్దంబు గూడ నదియె ట్లగుసం
ధిగ్రహణముఁ దెలుపు మనన్
గోఽగ్రణి గోఽగ్రణీ గవాగ్రణి యనియెన్.

(76) "గోఅగ్రణి నెక్కి శివుఁడు గొబ్బున వెడలెన్.

క. భో అచ్యుత భో బ్రహ్మన్
భో అంబరచారిణాంవిభో సర్వేదే
వా ఆయాతవ్యా యన
గోఅగ్రణినెక్కి శివుఁడు గొబ్బున వెడలెన్.

(77) బాహ్లీకహయమెక్కి రాజు పౌఁజుకు వెడలెన్."

క. ప్రహ్లాదవరదుఁ గొల్వఁగ
నాహ్లాదము మానసంబునందు జనింపన్
బాహ్లీకరసవర్ణం బగు
బాహ్లీకహయ మెక్కి రాజు పౌఁజుకు వెడలెన్.

(78) "కల్హారమరందమట్లు కల్లికిఁ బల్లుల్"

క. బల్హాయి తోఁచునట్టి యొ
డల్హాయలై నట్టి నిల్లడల్ గనుఁగొన్నన్
మేల్హాదంటి నిఖాబురె
కల్హారమరంద మట్లు కల్లికిఁ బల్లుల్.

(79) "చందురులోఁ గందు మిగుల సమ్మదవృత్తిన్"

క. ఎందుకుఁ బలుమాటలు మీ
కిందఱకును భ్రాంతియేల యీయింతిముఖం
బందము వేఱే లే యల
చందురులోఁ గందు మిగుల సమ్మదవృత్తిన్.

ఇది ఆగోపనసమస్య. ఈయింతిముఖలక్షణము చంద్రునియందు కందున్=చూచెదను కనుఁగొందును అని భావము, కాని చంద్రునిలో. కందు=కళంకము అని కాదు.

(80) "దొన పులి మొన యమ్ము శాఖ తుద లని పలికెన్"

క. వనజాంబకుండు ననుఁగని
కినుకం గనలుచును గనులఁ గెంపు జనింపన్

 26767
2-3-73.

ననతూపు లేసి రమ్మను
దొనపులి మొనయమ్ము శాఖితుదలనిపలికెన్.

ఇది-అంతర్లాపిసమస్య-దొన, పులి, మొన, అమ్మ, శాఖి, ఈశబ్దములతుదలు, అంత్యాక్షరములు, నలినముఖి అనియగును. ఒక స్త్రీ తన చెలికత్తెను జూచి దానితో ఓనలిన ...ఖి నన్ను మన్మథుఁడు రమ్మను నని పలికె నని భావము.

(81) "నారదవంద్య కాంతిజితనారద కౌఁగిలి నీయవేమిరా"

క. మదనుఁడు కోపముచేతం
గదనంబును జేయఁ దొడఁగెఁ గ్రక్కునసోనా
రద వంద్య కాంతిజితనా
రద కౌఁగిలి నీయవేమిరా యిదియేరా.

ఇది వృత్తగోపనము—ఉత్పలమాలవృత్తమువలె సమస్య కానిపించును, గాని, కందపద్యములో నిమిడిపోయినది.

(82) "కలిమిబలిమి ఫలముచలము కళుకుకులుకు ఠీవియీవి కలిగి మెలఁగి నీవలరుమిా."

క. కలిమి బలిమి ఫలముచలము
కళుకు కులుకు ఠీవి యీవి గలిగి మెలఁగి నీ
వలరు మిఁకఁ బలుమఱుచు గలు
ములను గల కలికి ప్రతిదినము కరుణ సేయన్.

ఇది వృత్తగోపనగతిభేదసమస్య.

(83) "అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే మనుపఁ జెలువు గులుకును జగతిన్."

క. వనజాస్య వింటివా తెలి
యను నాయనఘులు హరిహరు లనయము దయచే
మనుపఁ జెలువు గులుకును జగ
తిని నాచెలువకును సాటి తెఱవలు గలరే.

ఇదియును వృత్తగోపనసమస్యయే. "అనఘులు హరిహరులనయముదయచే" నని మణిగణనికరముగా దోఁచును. కాని కందపద్యమే. అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే,

కొని మనుపఁ జెలువుగులుకును జగతిన్ అని మూలములో మణిగణనిగరము రెండుచరణ
ము లీఁబడినవి. కందపద్యములో కొని యను రెండక్షరములు తీసివైచినఁగాని సరిపోదు

(84) "కలికీ ననుఁజూచి విడెము గైకొను మింకన్"

క. వలరాజు చేతికోలఁదిని
జలమున నాపైని బాణజాలము వేసెం
గలమాట చెప్పి తిప్పుడె
కలికీ ననుఁజూచి విడెము గైకొను మింకన్.

(85) "బావిని బట్నములు దానిపైకడఁ గొండల్"

క. దేవర పరాకు విను మిది
గో విద్యను నైంద్రజాలికుఁడు నేనని మా
యావిలసనమునఁ జూపెను
బావిని బట్నములు దానిపైకడఁ గొండల్.

(86) "ముక్కులు నాలుకలు మూఁడు పొలఁతికిఁ గంటిన్"

క. అక్కట యిదేమొ తెలియను
నిక్కమువలెఁ దోఁచెఁ గలను నిన్నటిరేయిం
జెక్కులు పదారు నెనిమిది
ముక్కులు నాలుకలు మూఁడుపొలఁతికిఁగంటిన్.

(87) "విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే"

క. విధురథసంబుద్ధి త్వదీ యధవుఁడుఁ బూర్ణమగుగర్భ మన్యాభిధచే
మధురాక్షి తెలుపుమంటివి విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే.

విధురథసంబుద్ధి=విధవా (వి=పక్షి, ధవ=ప్రభువు) గరుడ! త్వదీయధవుఁడు=నీమ
గఁడు. పూర్ణగర్భము=నిండువేకటి-అని క్రమాలంకారము-అన్యాభిధచే=మారు పేరులతో
వచ్చినది. విధురథుఁ డనఁగా విష్ణురథుఁడు, గరుడుఁడు, గరుఁడునిసంబుద్ధి, విధవా !
పక్షిరాక్షి!

(88) "చేతోజాతదవానలంబుడుపవే సీమాటి యీమాటికిన్
స్రోతస్సంధుల నంబుయంత్రనతికృతో ప్రోద్గీతగేయాఘముల్
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిమ్మనెడి వాచాయాఢి సత్యమ్ముగన్."

శా. జ్ఞాతిశ్చే దనలేనకిమ్మనెడి వాచారూఢి సత్యమ్ముగం
జేతోజాతదవానలం బుడుపవే సీమాటియీమాటికిన్
స్రోతస్సింధుల నంబుయంత్రనతికృత్త్యోద్గీతగేయాఘముల్
రీతిందప్పను మబ్బుగ్రమ్మె వెతలన్ శ్రీపుత్రు నన్ ద్రోయకే.

బ్రహ్మ సరస్వతిని బ్రార్థించెననుట. బ్రహ్మకు మన్మథుఁడు జ్ఞాతి యని—

(89) “చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డెనమాయె భూ॰
కటకచరత్త్రరేణుకరకంపితసాలము శీతశైలముం
గటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునటే తలోదరి.”

చ. చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డెనమాయె భూవరా
కటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునఁటే తలోదరీ
కటకచరత్త్రరేణుంరకంపితసాలము శీతశైలమున్
ఝుటితిని గాంతు నేనని నిశాంగనతోడను దెల్పు వేగమే.

పార్వతి తనపుట్టినయింటిలో (హిమత్పర్వతమున)నుండి చెలికత్తెతో నాయక
వార్తయంపినది. ఆచెలి శంకరుం గని, భూవరా! పార్వతీదేవికిఁ జిటికెనవ్రేలియుంగర
ఒడ్డాణమాయె నని తను కార్శ్యముం దెలియఁజేయ, శివుఁడు, అనుశయమునొంది, త
దక్ దోసపండు, ఇనుపకట్లకుఁ దాళునా, అనఁగాఁ, బార్వతి విరహవేదనను సహించు
యతిశీఘ్రముగా వచ్చుచున్నాఁడనని చెప్పుమనియె నని భావము.

క. ఈకృతి యతికఠిన సమ స్యాకృతిఁ జదివినను విన్న నఖిలార్థము ల
నేకృతికినైన శీఘ్రమె శ్రీకృతి విజ్ఞాతరయను బృహదంబవరున్.

గద్యము. ఇది శ్రీబృహదంబికా పాదారవిందనిరంతరసంసేవనావిశేష
మహాసామ్రాజ్య ధురంధర, సకలభూపాల సభాభాసుర యశోబంధుర, హనుమద్గరు
మకరమత్స్య పతాకాది మహారాజలక్షణ నవవిధాంగ భేరీప్రముఖ నిఖిలవాద్యగంభీ
నినాదశ్రవణమాత్రవిరోధి గర్భ నిర్భేదన విచక్షణ, పాండ్యభూపాల దక్షిణ బాహు
మాన సకలభూపాల సంస్తూయమాన, వాత్స్యాయన ప్రభృతి శ్రుత్యంత పర్యంతర
చయ సముత్తేజిత ప్రతిభా విశేష ప్రబంధ శతసమానవచోనిర్జితాదిశేష, ఆశురచనీ
మధురాది కవితాధారేయ, కవిజనవిధేయ, రణరంగవిజయ రఘునాథ విజయరఘునా
తాండమన్ మహీనాథ తనూజ, రసికతాభినవభోజ కోటికులదీప శ్రీరాయరఘునా
భూపప్రణీతంబైన కవిజనోజ్జీవనియను కావ్యంబునందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము.